

LUCIDA

INTERVALLA

PRILOZI ODELJENJA ZA
KLASIČNE NAUKE

29
(1/2004)

FILOZOFSKI FAKULTET
U BEOGRADU
2004

Dragana Dimitrijević

Kako je Klodija postala Medeja? (Cic. *Cael.* 18)

Key words: Quoting, Antonomasia, Metaphor, Rhetoric strategy, Audience

Kada se danas pomene prokleta Jerina ili ljuba Strahinjića bana, to kod onih koji su redovno čitali školsku lektiru sigurno odmah budi asocijacije na zlu ili nevernu ženu. Takođe, kada čujemo stih »Čaša meda ište čašu zuči«, mi njegovu poruku smesta prepoznamo, čak i ako ne znamo autora; ova misao nam je poznata, te ćemo je po svoj prilici svrstati među zalihe tzv. narodne mudrosti. Ako se neko u javnom nastupu pozove na određenu ličnost ili misao iz kulturnog nasleđa date sredine, on na taj način želi da postigne više ciljeva odjednom.

Bez namere da povlačimo direktne paralele sa današnjim vremenom, u ovom članku pokušaćemo da ispitamo na koji način i zašto se Ciceron, pre više od dve hiljade godina, pozvao na grčku i rimsku tradiciju u svom govoru *Pro Caelio*. Ciceron je u ovoj besedi citirao stihove tri starija rimska autora (Enija, Terencija i Cecilija), a predmet naše analize biće samo citati iz Enija (*Cael.*18).

Tri stotine godina pre Cicerona, u svojoj *Retorici* Aristotel je naznačio da je pozivanje na autoritete važno retorsko sredstvo kojim govornik treba da utiče na slušaoca (*Rhet.* 1, 2, 2). Katkad objašnjenje za korišćenje citata nalazimo kod samog Cicerona. Na primer, u govoru *Pro Roscio Amerino* on kaže da su citati iz drama važni, zato što pomoću njih možemo da vidimo sebe u liku nekog drugog (*ut effictos nostros mores in alienis personis...videremus*, *Rosc. Amer.* 47). Ovakvo objašnjenje nije sasvim u skladu sa Kvintilijanovim mišljenjem da se citiranju pribegava radi pojačavanja argumentacije i ukrašavanja besede (*Inst.* 1, 8, 11). Sredinom pedesetih godina I veka pre n. e. (56-54 g.) u svim Ciceronovim sudskim besedama nailazimo na specifičan način pojačavanja govornikove argumentacije, u vidu citata iz predklasične rimske književnosti. Pre i posle navedenog perioda Ciceron je pribegao ovom retorskom sredstvu prilikom obraćanja u javnosti svega četiri puta. Početkom XX veka naučnici su izneli dva suprotna stava kao objašnjenje za ovu pojavu: 1) tih godina

Ciceron je osećao veliko samopouzdanje posle slavnog povratka iz progonstva, pa se odvažio na veću slobodu izražavanja, i 2) korišćenje citata u tolikoj meri jeste posledica njegovog rada na retorskom delu *De oratore*¹. Ovom prilikom nećemo se dublje upuštati u razmatranje tog pitanja, ali ćemo se odvažiti da iznesemo svoj sud: oba objašnjenja smatramo ispravnim, tj. mislimo da se radilo o nizu faktora, a ne samo o jednom. Da je citiranje bilo uobičajen retorski postupak, možemo zaključiti upravo iz govora koji analiziramo. Naime, pre nego što je naveo prvi stih, kojim počinje Enijeva tragedija *Medea*, Ciceron napominje da je nešto ranije i Marko Kras isti taj stih uvrstio u svoju besedu (*Cael.* 18).

Ciceron je jedan od antičkih autora čija su dela oduvek izazivala veliko interesovanje naučnika, ali do sada nije bilo poklonjeno dovoljno pažnje proučavanju citata u njegovim delima². Poslednjih godina pojavilo se nekoliko radova na ovu temu, ali se nijedan, koliko nam je poznato, nije pozabavio citatima u Ciceronovim govorima³. Stoga, smatramo da ono, što je u brojnim radovima pomenuto samo uzgred, zaslužuje da se istraži detaljnije i nadamo se da ovim člankom dajemo tome makar skroman doprinos.

3. i 4. aprila 56. godine pre n. e. u Rimu se odigralo suđenje rimskom vitezcu Marku Celiju Rufu, Ciceronovom *klijentu* i učeniku.

Osvrnućemo se na trenutak na Celijevu raniju karijeru. Smatra se da je Celije rođen 82. godine⁴ u mestu *Interamnium* (danasnji Teramo) na teritoriji Picenuma (*Cael.* 5). U dobi od oko šesnaest godina Celije je poveren na staranje dvojici istaknutih političara, Marku Liciniju Krasu i Marku

¹ Zagovornik prvog objašnjenja bio je M. Radin, a drugog W. Zillinger. Vidi: M. Radin, »Literary References in Cicero's Orations«, *CJ* 6 (1911), 216; W. Zillinger, *Cicero und altrömischer Dichter*, (Würzburg, 1911), 62 f.

² Iscrpnu analizu Ciceronovog odnosa prema pozorištu, određenim autorima, kao i njegovu upotrebu pozorišne terminologije nudi W. Wright u *Cicero and the Theater*, (Northampton, Mass., 1931). On, doduše, navodi i koje starije rimske autore je Ciceron citirao i na kom mestu, ali ni za jedan citat ne daje detaljniju analizu.

³ Npr. to su: U. Eigler, »Cicero und die römische Tragödie: eine Strategie zur Legitimation philosophischer Literatur in philosophischen Spätwerk Ciceros«, *Spudasmata* 80 (2000), 619-636; C. Auvray-Assayas, »Relectures philosophiques de la tragédie: Les citations tragiques dans l'œuvre de Cicéron«, *Pallas* 49 (1998), 269-277.

⁴ Plin. *N.H.* 7,165. Postoji i mišljenje da je Celije rođen nešto ranije.

Tuliju Ciceronu (*Cael.* 72). Krajem 62. ili početkom 61. godine pridružuje se Kvintu Pompeju Rufu koji je dobio na upravu provinciju Afriku (*Cael.* 73). Po povratku iz Afrike Celi je diže optužnicu protiv bivšeg konzula Gaja Antonija Hibride, Ciceronovog kolege 63. godine. Suđenje je održano marta 59. godine i Gaj Antonije je osuđen, iako je njegov branilac bio Ciceron⁵. Ova pobjeda na sudu predstavlja prelomnu tačku u Celi jevoj karijeri i ulaznicu u rimsko visoko društvo. On se seli u luksuzni rimski kvart, Palatin, gde uzima u najam kuću Publija Klodija Pulhera, Ciceronovog neprijatelja (*Cael.* 18). U to vreme verovatno stupa u intimne odnose sa Klodijevom sestrom Klodijom, udovicom Kvinta Cecilija Metela Celera. Kada je ova veza prekinuta, Klodija je možda vrebala priliku da napakosti svom bivšem ljubavniku. Početkom 56. godine Celi je poziva na sud Lucija Kalpurnija Bestiju, ali je ovoga puta Ciceronova odbrana bila uspešna⁶. Celi je se spremao da ponovo podigne optužnicu. Međutim, aprila iste godine i sam je bio pozvan na sud. Razloge za dizanje optužnice protiv Celi je verovatno treba tražiti na dve strane. S jedne strane Celi je trebalo sprečiti da ponovo tuži Bestiju, i verovatno da to predstavlja glavni razlog, a sa druge strane, moguće je da je Celi je inicirao raskid sa Klodijom pa se radilo i o sujeti sestre jednog od najvažnijih ljudi na rimskoj političkoj sceni tih godina⁷.

Optužnica protiv Celi je sastojala se od pet tačaka (*Cael.* 23): 1) *de seditionibus Neapolitanis* – verovatno je bio u pitanju nekakav lokalni spor; 2) *de Alexandrinorum Neapolitanis* – predpostavlja se da ova tačka stoji u vezi sa tačkom (5); 3) *de bonis Pallae* – reč je o prestupu nasilnog lišavanja imovine i verovatno se odnosi na neku porodičnu svađu; 4) *de veneno in Clodiam parato* – takođe je u vezi sa tačkom (5); 5) *de Dione* – Celi je se tereti za umešanost u ubistvo filozofa Diona koji je bio na čelu aleksandrijskog poslanstva, kao i za umešanost u napad na ostale članove te delegacije.

⁵ Dio. Cass. 38, 10.

⁶ Cic. *Q.fr.* 2, 3, 6.

⁷ Takav stav zastupa T. A. Dorey. Vidi njegov članak: »Cicero, Clodia and the *Pro Caelio*«, *G&R* 5 (1958), 175-180. Međutim, nešto ranije R. G. Austin insistirao je da se prevashodno radi o Klodijinoj osveti. Vidi: R. G. Austin, ed. *M. Tulli Ciceronis Pro M. Caelio Oratio*, 3rd ed. (Oxford, 1960).

Glavni tužilac na suđenju Celiju bio je sedamnaestogodišnji Bestijin sin, Lucije Sempromije Atratin, takođe Ciceronov učenik⁸. Njegovi saradnici bili su Publije Klodije (verovatno se ne radi o narodnom tribunu 58. godine, već o nekom njegovom bliskom rođaku) i Lucije Herenije Balb. Na strani odbrane prvi govornik bio je sam optuženi, Celije, zatim je besedio Kras i na kraju Ciceron.

Budući da su sačuvani, doduše malobrojni, ali za našu temu ključni, fragmenti Atratinove i Celijeve besede, prvo ćemo se pozabaviti njihovim izlaganjem.

Seriju mitoloških asocijacija započeo je Atratin nazvavši Celija *pulchellus Iason*⁹, verovatno u želji da naglasi njegovu proračunatost, prevrtljivost i verolomnost, aludirajući na raskid sa Klodijom, kao i otimanje zlata. Međutim, budući da je Jason mitološki lik koji budi i negativne i pozitivne asocijacije (npr. njegova snalažljivost, sposobnost, hrabrost i dr.), to je za tužioca postao mač sa dve oštrice. Posle Atratinovog eksplcitnog izjednačavanja Celija i Jasona, čak i da ostali govornici više nisu ni dotakli krug priča o Argonautima, Ciceronu je to moglo da bude dovoljan povod da Klodiju kasnije nazove Medejom. S našeg gledišta teško nam je da zamislimo kako Atratin nije bio svestan te »opasnosti«. Međutim, ovde nije bila presudna njegova brzopletost ili nesposobnost, već Ciceronovo veliko iskustvo i veština. U stvari, radilo se o poznatoj retorskoj tehnici korišćenja protivničke argumentacije u sopstvenu korist¹⁰. Takođe je verovatno da je tužilac bio svestan mogućeg obrta, ali se uzdao u to da se Ciceron neće upustiti u rizično »hodanje po žici« između stvaranja jakog argumenta i srljanja u neprimereno izražavanje, što je bio jedan od najtežih retorskih manevara¹¹. Na suđenju Celiju ova Atratinova

⁸ Podatak o Atratinovoj starosnoj dobi nalazimo kod Svetonija: *Deperditorum librorum reliquiae*, 10.

⁹ Fr. 7 Malcovati. Sintagmu *pulchellus puer* prvi put nalazimo kod Lucija Licinija Krasa (fr. 44 Malcovati = Cic. *De orat.* 2, 262), Ciceron je verovatno preuzeo i pridevom *pulchellus* označava Klodiju u pismima Atiku (Att. 1, 16, 10; 2, 1, 4; 2, 22, 1). Sve navedene podatke preuzeli smo iz: C. J. Classen, »Ciceros Rede für Caelius«, *ANRW* 1.3 (1973), 73.

¹⁰ Vidi: A. Corbeill, *Controlling Laughter: Political Humor in the Late Republic*, (Princeton, 1996), 17.

¹¹ Ibid.

mitološka asocijacija bila je samo prva u nizu.

Posle izlaganja tužbe, na strani odbrane prvo je nastupio Celijs. Iz njegovog govora sačuvano je samo nekoliko fragmenata, a za našu temu važne su reči: *Clytaemestram quadrantariam*. Pominjanje Klitemnestre odmah navodi na pomisao o nevernoj ženi, koja je organizovala ubistvo rođenog muža. Celijs je sigurno na to i računao, rukovodeći se dobro poznatim principom uticanja na duše slušalaca. Ako je posle Atratinove besede Ciceron imao ideju o poređenju Klodije sa Medejom, sada je za to stvoren i odličan preludij: optuženi je smelo oformio još jedan značenjski par *Clodia – Clytaemestra*. Potvrdu za tvrdnju da su Rimljani osećali da likovi Klitemnestre i Medeje pripadaju istom semantičkom polju (obe su ostvarile zamisao o ubijanju svojih muževa), nalazimo kod samog Cicerona, kao i kasnije kod Propercija¹².

Supstantivizirani pridev *quadrantaria* i Ciceron je upotrebio u svojoj besedi, i to samo jedanput, ali tek u drugoj polovini govora, kada je svojom argumentacijom već izvršio izvestan uticaj na sudije (*Cael.*62). Nasuprot tome, poređenje Klodije sa Medejom izneo je gotovo odmah posle uvodnog dela i razvio na ceo jedan odeljak (*Cael.* 18). Sigurno je da je pri takvom postupanju imao na umu gore pomenuti princip opasne granice između dobre dosetke i krajnjeg neukusa. Poređenje Klodije sa Medejom očigledno je bilo u granicama dozvoljene duhovitosti, ali na njeno poistovećivanje sa prostitutkom Ciceron je mogao da se osmeli, doduše samo na tren, jedino zato što je to već izrekao jedan od njegovih prethodnika.

Marko Kras je besedio kao drugi govornik na strani odbrane. U okviru priče o Celijsvoj umešanosti u ubistvo egipatskih poslanika, on je citirao prvi stih iz Enijeve tragedije *Medea*. Ne znamo u kolikoj su meri uopšte govornici, koji su zastupali jednu stranu, bilo optužbu, bilo odbranu, usaglašavali svoja izlaganja. Znamo pak da je svako preuzimao određeni deo predmeta i da je, kao i danas, presudan značaj imala završna reč, u našem slučaju – za to je bio zadužen Ciceron. U ovoj parnici on je sarađivao sa Celijem i Krasom, čija je retorska veština verovatno zaostajala za njegovom. Stoga, nije bez osnova tvrditi da je Ciceron

¹² U Ciceronovom delu *De fato* neposredno pre navođenja stihova iz Enijeve tragedije *Medea* pominje se Klitemnestra (35, 2), takođe se i kod Propercija ova dva lika pominju zajedno (3, 19).

bio takoreći glavni kreator Celijeve odbrane i da su prva dva govornika jednostavno sledila njegov scenario. Tako možemo da zamislimo kako Celijevo pominjanje Klitemnestre i Krasovo citiranje Enija nije bilo slučajno, već da je unapred dogovoreno. Usledilo je Ciceronovo izlaganje.

Smatramo da će naše istraživanje biti potpunije ako se vratimo samo neku godinu unazad i pogledamo kako je Ciceron nazivao Klodiju u svojoj prepisci.

Prvo svedočanstvo o Klodiji datira iz januara 62. godine, a nalazimo ga u Ciceronovom pismu upućenom Klodijinom mužu Kvintu Ceciliju Metelu Celeru, tadašnjem namesniku Cisalpijske Galije (*Fam.* 5, 2, 6). U tom pismu Ciceron se žali na ponašanje Celerovog brata, narodnog tribuna Kvinta Cecilija Metela Nepota, a o Celerovoj ženi izražava se pozitivno. Samo na ovom mestu Ciceron Klodiju naziva Klaudija, kako se ova žena od rođenja i zvala. U istoriji ona je ostala poznata kao Klodija, što je plebejska varijanta istog imena, a dovodi se u vezu sa prelaskom njenog brata Klodija iz patricijskog u plebejski rod.

U nekoliko pisama Atiku 60/59. godine Ciceron Klodiju naziva βοῶπις (*Att.* 2, 9; 12; 14). Ovo imenovanje, sasvim je jasno, nije vrednosno neutralno. Budući da iz istog perioda datira Ciceronovo pismo Atiku u kojem on jasno iznosi svoj dubok prezir prema Klodiji, znamo da je datu antonomaziju upotrebio u ironičnom smislu. Pri (pre)imenovanju Klodije Ciceron nije posegao za nekim ličnim imenom, već se poslužio stalnim epitetom grčke boginje Here. Čime je motivisana ova antonomazija? Upotreba reči βοῶπις mogla bi biti aluzija na Klodijinu fizičku privlačnost i mogli bismo je shvatiti doslovno. Međutim, ne treba zaboraviti da je ova antonomazija mogla da budi i asocijacije druge vrste. Ciceronove reči mogu se protumačiti kao aluzija na incest Klodije i njenog brata Klodija, a Ciceron se te teme dotiče i u govoru *Pro Caelio*. Stoga, moguće je i tumačenje prema kojem se Klodija poredi sa Herom ne zbog lepog lika, već zbog rodoskrvne veze sa bratom. Pri imenovanju Klodije Ciceron je ovde upotrebio mitološku metaforu, što će učiniti i u govoru *Pro Caelio* neku godinu kasnije.

Pred Ciceronom je stajao težak zadatak: svojom besedom trebalo je da nadvisi sve prethodne govornike, od kojih su dvojica bila njegovi možda

najtalentovaniji učenici¹³. Ciceronova beseda trebalo je da se pozabavi četvrtom i petom tačkom optužnice. Međutim, njegova strategija sastojala se u tome da težiste govora stavi na Celijevu i Klodijinu vezu, a da samo ovlaš pređe preko četvrte tačke. Naravno, stavljajući akcenat na ljubavnu aferu, a ne čak ni na konkretne optužbe u vezi sa Klodijom, Ciceron je sudijama namerno skretao pažnju sa ozbiljnijih pitanja. Stoga je već je pre nekoliko decenija primećeno da i sama ova beseda podseća na dramski komad, ili TV sapunicu¹⁴. Razlog za ovakav Ciceronov izbor sigurno treba tražiti i u činjenici da je Ciceron besedio 4. aprila, prvog dana rimskog praznika *Ludi Megalenses*, kada su se na pozornici izvodili dramski komadi. Time, takođe, možemo bar delimično da objasnimo zašto su govornici na ovom suđenju u tolikoj meri koristili mitološke metafore. Naime, znali su da će tako ostaviti jak utisak na sudije, budući da su baš pomenute mitološke ličnosti bile glavni junaci drama koje su se tih dana prikazivale u Rimu.

Kako je nastala Ciceronova antonomazija *Clodia – Medea*? Kao što smo napred rekli, pre nego što je naveo prvi stih iz Enijeve tragedije, Ciceron je napomenuo da je nešto ranije i Marko Kras taj stih izgovorio u okviru svoje besede. Čini se kao da na taj način Ciceron sebi obezbeđuje alibi, budući da se osmelio da citiranje iz Enijeve tragedija nastavi sve do stiha u kojem se eksplicitno pominje Medeja. Smatramo da je ovde celishodno da navedemo kontekst tih citata:

Quo loco possum dicere id, quod vir clarissimus, M. Crassus, cum de adventu regis Ptolemaei quereretur, paulo ante dixit:

Utinam ne in nemore Pelio.

Ac longius quidem mihi contexere hoc carmen liceret:

Nam numquam era errans

hanc molestiam nobis exhiberet

Medea animo aegra, amore saevo saucia.

Sic enim, iudices, reperietis, quod, cum ad id loci venero, ostendam, hanc Palatinam Medeam migrationemque hanc adulescenti causam sive malorum omnium sive potius sermonum fuisse. (*Cael.18*)

¹³ O Celijevom talentu svedoče: Quint. *Inst.* 6, 3, 41; 11, 1, 51. Tac. *Dial.* 21, 25. Plin. *Epist.* 1, 20. Suet. *Gram.* 26.

¹⁴ Slično poređenje napravio je i J. M. May, »Patron and Client, Father and Son in Cicero's *Pro Caelio*«, *CJ* 90.4 (1995). Takođe vidi: K. A. Geffcken, *Comedy in the Pro Caelio*, (Leiden, 1973).

Interesantno je kako su ovde dva Enijeva stiha, koji kod Cicerona gotovo da slede jedan za drugim, upotrebljeni povodom dve različite tačke optužnice. Prvi navedeni stih (*Utinam ne in nemore Pelio*) odnosi se na četvrtu tačku optužnice. Sledeći citirani stih, koji je u originalnom Enijevom tekstu od prvog udaljen nekoliko redova (*Nam numquam era errans*), tiče se pete tačke optužnice i odnosi se na Klodiju. Važno je napomenuti da je prvi Enijev stih Ciceron naveo više puta u svojim delima. Prvi put, prema onome što znamo, to se dogodilo nešto manje od dvadeset godina pre ovog suđenja i to u prvom Ciceronovom retorskom delu *De inventione* (1, 91). Potom je iste reči citirao u delima *De fato* (35, 2), *De finibus* (1, 5) i *Topica* (61). U svim ovim delima, osim *De finibus*, Ciceron je odmah posle prvog citirao i drugi stih iz Enijeve tragedije (*Caessa accidisset abiegna ad terram trabes*). Međutim, verovatno da je smatrao kako to u ovom govoru ne bi bilo svrsishodno, budući da je trebalo blagovremeno preći na poentu, na reči koje opisuju Medeju, tj. Klodiju.

Na Klodiju se odnosi i treći citirani stih, koji se i u tragediji nadovezuje na prethodni (*Medea animo aegro amore saevo saucia*). Pri tom, Ciceron metaforu nije ostavio na planu asocijacije, već je Enijev stih, iz kojeg je aluzija na Klodiju bila više nego jasna, dopunio sopstvenim komentarom ...*Palatinam Medeam*. Tako je reč *Medea* gotovo izgubila obeležje metafore i dobila smisao pravog poređenja. Ova zamena imena ne bi bila efektna, da Klodija zaista nije imala izvesnih sličnosti sa Medejom: poticala je iz ugledne porodice, zaljubila se u došljaka, kome je, prema Ciceronovoj verziji, dobrovoljno dala zlato, i, navodno, otrovala je muža (doduše zakonitog, a ne onog kome je dala dragocenosti).

Da bismo način na koji je Ciceron citirao Enija učinili što jasnijim, na ovom mestu navešćemo stihove s početka Enijeve tragedije:

*Utinam ne in nemore Pelio securibus
Caesa accedisset abiegna ad terram trabes,
Neue inde nauis incohandae exordium
Coepisset, quae nunc nominatur nomine
Argo, quia Argiui in ea delecti uiri
Vecti petebant pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliae, per dolum.
Nam numquam era errans mea domo exferret pedem
Medea, animo aegra, amore saevo saucia.*

U ovom govoru pri citiranju Enijevih stihova Ciceron postupa razli-

čito. Naime, prvi i drugi citirani stih nisu preuzeti u celini, dok je treći naveden do kraja. Pokušaćemo da pronađemo objašnjenje za takav retorski postupak. Enijeva tragedija *Medea* počinjala je sledećim stihom: *Utinam ne in nemore Pelio securibus*. Ne znamo na koji način je Kras naveo Enijeve reči i da li je možda prvi stih citirao u celini, nasuprot Ciceronu koji je izostavio poslednju reč. Ciceron je stoga mogao smatrati da je ponavljanje čitavog stiha nepotrebno, budući da su slušaocima, u ovom slučaju – sudijama, ove reči bile i inače veoma dobro poznate ili pak neposredno pre toga izgovorene. Razlog za izostavljanje poslednje reči možemo videti u njenom relativno malom semantičkom doprinosu celini iskaza. Dokaz da je pri izostavljanju date reči govornik imao na umu njenu redundantnost jeste i činjenica da i u *De finibus* nije naveo prvi Enijev stih u celini¹⁵. Ipak, odgovor treba tražiti i na drugoj strani, u retorskim zahtevima koji se odnose na ritam, a kojih je i manje obrazovana rimska publika (od one kojoj se u ovom slučaju obraćao Ciceron) bila savršeno svesna.

Objašnjenje za »skraćivanje« prvog Enijevog stiha nalazimo sagledavajući širi kontekst, dakle ceo rečenični period. Drugi stih citiran je samo do polovine, tj. u ovom slučaju Ciceronova »intervencija« bila je daleko veća. Ciceron je izostavio sledeće Enijeve reči: *mea domo efferret pedem*. Budući da treći navedeni stih počinje rečju *Medea*, nameće se jasan zaključak zašto govorniku nije odgovaralo da prethodni stih citira u celini. Trebalo je izbeći da se na Klodiju, iliti Medeju, odnosi prisvojni pridev *mea*. Da Ciceron nije na ovakav način »isekao« Enijev stih, cela invektiva imala bi neuporedivo manji efekat, jer bi se tako govornik, makar isključivo na formalno – jezičkom planu emotivno približio predmetu svog napada. Budući da je Ciceron rečenične periode oblikovao prema određenim ritmičkim zakonitostima, predviđena dužina drugog citata verovatno je uticala na izostavljanje reči *securibus* u prvom stihu. Naime, za Ciceronov period karakterističan je tzv. *tricolon crescendo*, koji odlikuje gotovo podjednaka dužina prva dva dela perioda, sa značajno dužim trećim, poslednjim delom. Ako uzmemo da su, iz govornikove perspek-

¹⁵ Kvintilijan prvi Enijev stih citira isto kao Ciceron u ovom govoru, tj. nepotpuno (*Inst.* 7, 84). Zanimljivo je da je Varon sedmu knjigu svog dela *De lingua Latina*, u kojoj citira prva dva stiha Enijeve *Medeje* (7, 33), posvetio upravo Ciceronu.

tive, ova tri citata mogla činiti period (iako se u Ciceronovoj besedi ne nadovezuju neposredno jedan na drugi), primetićemo da je sproveden navedeni princip.

Postavlja se pitanje, zašto je Ciceron citirao stihove iz Enijeve, umesto iz Euripidove, drame *Medeja*, budući da je Enije, sudeći prema sačuvanim fragmentima, samo adaptirao Euripidovo delo. U gotovo svakom pismu Atiku Ciceron je u originalu citirao po nekog grčkog autora, često i Euripida. Verovatno je znao napamet izvestan broj stihova iz Euripidove *Medeje*, a svakako je znao početak, pa objašnjenje ne možemo tražiti u njegovom nedovoljnom poznavanju originala. Objašnjenje bi najverovatnije trebalo tražiti u raširenom mišljenju Rimljana u I veku pre n. e., koje je delio i sam Ciceron, da je rimska kultura, uključujući i književnost, dostigla takav nivo da može da konkuriše grčkim uzorima¹⁶. Enijeva dela čitana su kao obavezna lektira, te je bilo nezamislivo da se upotrebe grčki stihovi, iako ih je Enije gotovo samo preveo na latinski. Ciceron u besedama nije koristio grčki jezik, zato što ga je smatrao neprimerenim za rimske sudnice, te i zato što nisu svi slušaoci njime dovoljno dobro vladali. Takva Ciceronova odluka proizlazi iz njegovog načela da se beseda dobrog govornika mora dopasti i manje obrazovanom svetu i učenim ljudima (*Brut.* 185). Imajući to na umu možemo donekle odgonetnuti tajnu Ciceronovog uspeha – njegovi govori prijali su svakom uhu. Tako u govoru *Pro Caelio* on prvo navodi početni stih iz Enijeve tragedije *Medea*, to je već dovoljno da probudi brojne asocijacije kod obrazovanijeg dela publike. Ti slušaoci (u ovom slučaju – sudije) prisetili su se verovatno odmah i Euripidove tragedije. Oni, koji nisu bili sigurni o kojem se poznatom delu iz rimske lektire radi, veoma brzo dobili su dodatnu informaciju u vidu druga dva citirana stiha iz Enijevog dela. I na kraju, ako je bilo i onih koji i dalje nisu znali o čemu je tačno reč, Ciceron je raspršio sve nedoumice eksplicitno rekavši da je Klodija Palatinska *Medeja*. Znači, onima koji su odmah znali na šta govornik aludira bilo je prijatno, jer su se verovatno osećali povlašćeno i bili su ponosni na svoju

¹⁶ O tome svedoče Ciceronove reči u *Brut.* 138. Vidi: Ed. Adams, J. N, M. Janse and S. Swain, *Bilingualism in Ancient Society*, (Oxford, 2002), 132.

učenost, a ostalima je ceo ovaj retorski zahvat bio poučan, ali nije zahtevao mnogo naprezanja, pa je takođe ostavio dobar utisak.

Budući da su govornici na strani odbrane bili veoma ubedljivi, Celi je oslobođen svih optužbi. On je iz javnog života izašao isto tako, kako je i ušao – uz potrese i prasak. Dok je Ciceron bio prokonzul u Kilikiji, Celi je bio edil u Rimu te je putem pisama tražio da mu ovaj pošalje pantere i novac (*Fam.* 8, 2; 4; 6). U građanskom ratu stao je na Cezarovu stranu i obavljao je određene visoke vojne i civilne funkcije, da bi 47. godine svojevoljno doneo odluku o oslobađanju stanovništva od poreza, usprotivio se centralnoj vlasti i u južnoj Italiji skončao kao odmetnik, zajedno sa Milonom. Sudeći prema Ciceronovim pismima, Klodija i Ciceron su tokom četrdesetih godina imali dobrosusedske odnose i nema ni traga bilo kakvoj mržnji (*Att.* 12, 41; 42; 47).

Ideju da ličnost koja je predmet njegove invektive poistoveti sa Medejom Ciceron nije dobio prvi put na suđenju Celiju. Još 66. godine, deset godina pre ovog suđenja, u govoru *Pro lege Manilia* on je kralja Mitridata uporedio s Medejom (22). Naravno, ovde je to poređenje imalo i dodatan komičan efekat, s obzirom da se radilo o muškoj osobi. Maja 54. godine Ciceron ponovo pribegava istoj metafori, a ovog puta »meta« napada biće njegov dobar prijatelj Gaj Testa Trebacije, poznati pravnik (*Fam.* 7, 6)¹⁷.

I na kraju, ostaje pitanje s početka ovog teksta – zašto je Ciceron, ili zašto bilo ko i bilo kada pribegava pozivanju na kulturno nasleđe date sredine? Citiranjem starijih autora izlaganje dobija veću intelektualnu i moralnu težinu. Bez obzira na originalnost citirane misli, važna je sama činjenica da je ona opšte prihvaćena i veoma poznata. Znači, navođenjem takve misli autor naglašava da njegove ideje nisu nove, već da su ukorenjene u datoj sredini, da su deo tradicije. To je pogotovo važno ako je reč o konzervativnom društvu kakvo je u dobroj meri bilo rimsko u I veku pre n. e.

¹⁷ Svedočanstva o korišćenju imena iz grčke mitologije radi omalovažavanja protivnika nalazimo ne samo u pomenutim govorima, već i u Ciceronovom pismu Atiku iz 60. godine (*Att.* 1, 18), takođe mnogo pre procesa protiv Celija, kao i u jednom pismu iz 51. godine (5, 20).

How did Clodia become Medea? (Cic. *Cael.* 18)

Summary

When someone quotes a well-known line from the heritage, especially, when he does it in public, he wants to evoke the whole series of emotions in his audience.

Of the copious scholarship on Cicero, only very small part of it has made an attempt to deal with the quotations in Cicero's writings. Most of the citations from the dramatic poets are found in Cicero's philosophic works, less in his rhetorical treatises and letters, and in the speeches. But during the mid-fifties, in all Cicero's extant forensic speeches quotes from pre-classical Roman literature were used as a way of enforcing the orator's argumentation.

In this article I confine myself to a few remarks on Cicero's quotations from Ennius in his speech *Pro Caelio*. I am primarily interested in exploring the techniques that Cicero uses in citing Ennius, as well as explaining the citations' context and function within the work.

The main prosecutor was the seventeen year old L. Sempronius Atratinus, one of Cicero's students. The real motives and creators of the prosecution of Caelius have been widely disputed. R. G. Austin had a view that the prosecution was instigated by Clodia, sister of P. Clodius Pulcher, in order to drive her former lover from society. On the other side, this opinion has been challenged by T. A. Dorey.

The trial was held on 3-4 April 56 BC and *Ludi Megalenses* started on 4 April. This could explain to a certain extent why the orators mentioned mythological characters several times at this trial, comparing them with the main protagonists – Caelius and Clodia. They were aware that this would have a strong effect on the judges, since those mythological characters were the heroes of the plays which were in these days playing in Rome.

A series of mythological associations was initiated by Atratinus who called Caelius *pulchellus Iason*, probably wanting to emphasize his fickleness, calculating nature and treachery. On the other hand, Iason as a mythological character brings positive as well as negative associations (e.g. his ingenuity, skilfulness, boldness etc.) and it became a double-edged knife for the prosecutor.

After presenting a complaint, on the side of the defense the accused, Caelius, spoke first. He had formed another meaningful pair: Clodia and Clytemnestra.

M. Crassus spoke as a second orator on the side of the defense. Regarding the story about Caelius involvement in the murder of the ambassadors from Egypt, he quoted the first line from Ennius' tragedy *Medea*.

Cicero had a very difficult task: his speech had to excel those of all the previous orators. How is Cicero's antonomasia *Clodia-Medea* made? Before quoting the first verse from the beginning of Ennius' *Medea*, Cicero said that Marcus Crassus also included that verse in his speech. It seemed as if Cicero needed an alibi for himself,

since he dared to continue with citing verses from Ennius' tragedy up to the verse in which Medea is explicitly mentioned.

It is interesting to see how Cicero did act when quoting Ennius' lines. The first and second line quoted are not cited complete, and the third is left for the end. The reason for omitting the last word in the first line can be found in its relatively small semantic significance for the whole statement. The answer should also be sought in the rhetorical requirements regarding the rhythm, which were known even by less educated audiences. An explanation for "shortening" of the first Ennius' verse can be found in the wider context, i.e. the whole period. The second verse was quoted only in half, and in this case Cicero's intervention was much bigger. Cicero omitted the following words *mea domo efferret pedem*. Since the third cited verse begins with word *Medea*, there is an obvious conclusion why the orator did not want to quote the entire previous verse. The reference of the possessive adjective *mea* to Clodia or Medea would have been avoided. Because Cicero formed periods according to set patterns, the estimated length of the second quotation probably caused the omission of the word *securibus* from the first line. Actually, it was typical for Cicero's time to use a so called *tricolon crescendo*, which has two parts of the period of almost the same length and a significantly longer final part. Taking into consideration that from the orator's point of view these three quotations could have formed a period (although in Cicero's speech they do not come in sequence), we can notice a fulfilment of the above-mentioned principle.

It has been shown that Cicero did not rely on the use of words or thoughts not used elsewhere, but knew how to achieve the finest effects without stepping outside the common knowledge. His quotations are the direct answer to the expectations of his audience. He worked as an interpreter of public opinion and manipulated it. In mobilizing support for a client it was especially agreeable to call upon the distinguished Latin authors; their distinction added an intellectual weight and moral force to the argument. New ideas in the conservative Roman society, during the Republic period, were always suspect, but recourse to quotation could show that an orator's ideas were rooted deep in the history of Roman culture.

Sadržaj sveske 29 (1/2004)

DANIEL MARKOVIĆ	
Letters, Atoms and Transfer of Meaning in <i>De rerum natura</i>	5
DRAGANA DIMITRIJEVIĆ	
Kako je Klodija postala Medeja? (Cic. <i>Cael.</i> 18)	20
JELENA SAVIĆ	
Bitka kod Magnezije u izveštaju Livijevom i Apijanovom	33
MILICA KISIĆ	
»Oruđe krepkih težaka«: Vergilijeve <i>Georgike</i> , knjiga I	79